

CELÂL BAYAR'LA BİR KONUŞMA *

Prof. Dr. UTKAN KOCATÜRK

Utkan Kocatürk — Sayın Bayar, size Atatürk'e, İstiklâl Harbi'ne ve Millî Mücadele'ye ait bazı sorular yöneltmek istiyorum. Bu soruların politika ile hiçbir ilgisi yok! Tamamen tarih araştırmalarını ilgilendiren ve sizden cevaplandırılmasını istediğimiz bazı sorular olacak!

Celâl Bayar — Evet!

Utkan Kocatürk — Müsaade ederseniz ben konuşmaya biraz sizin hayatınızdan başlayarak gireyim, ondan sonra Atatürk devrinin olaylarıyla ilgili bazı hususlarda açıklamalarınızı rica edeyim! Tarih sahnesine Celâl Bey olarak Bursa'da mı çıkıyorsunuz? Yani isminizin memlekette duyulması hadisesi Bursa'da mı başlıyor? Bursa'da göreviniz nedir o esnada?

Celâl Bayar — Evet, Bursa'da Doyçe Oryent Bankası' **nda memurdum. O vakit Avrupa'dan gelen gazeteler Türkiye'ye sokulmazdı; ama Banka'ya gelirdi. Meşrutiyet ilân olunmazdan evvel o neşriyat dolayısıyla olaylara herkesten ziyade enforme idim. Ve Meşrutiyet ilân olunduğu vakit de o âna, bütün Meşrutiyet'in ilânına ait olan mühim hadiseler.. nasıl çalıştılar.. Dışarda Ahmet Rıza Bey.. İstanbul'da, Selânik'te ne gibi olaylar oldu; bütün bunlara oryente idim. Ve o vakit beni, bu halimle, yani çok genç iken, Bursa'da, Meşrutiyet ilânı ile beraber Murahhas-ı Mesul tayin ettiler. O vakitki mülkî teşkilâta göre Bilecik, Afyon..

Utkan Kocatürk — İttihat ve Terakki Bursa Mesul Murahhası olarak tayin ve bu şekilde de politik faaliyetiniz başlıyor. Şimdi bir taraftan da Doyçe Oryent Bank'ta çalışıyorsunuz..

Celâl Bayar — Evet..

* Bu konuşma 25 Ekim 1985 günü Çiftelavuzlar'da Celâl Bayar'ın evinde yapılmıştır.

** Deutsche Orient Bank

- Utkan Kocatürk — Şimdi, sizin Doyçe Oryent Bank'ta çalışmanız daha evvel bir bankacılık tecrübesine mi dayanıyor, yoksa bankacılığı Doyçe Oryent Bank'a girdikten sonra mı geliştiriyorsunuz? Bunlar sizin biyografınıza katkıda bulunacak sorular.. Yani Doyçe Bank'a girdiğiniz vakit bankacılıkla ilişkiniz var mı daha evvelden, yoksa buraya girdikten sonra, kademe kademe mi bankacılığı öğreniyorsunuz? Bu hususta bir bilgi..
- Celâl Bayar — Efendim, bankacı olmaklığım tesadüfe bağlıdır.
- Utkan Kocatürk — Tesadüfe bağlı?
- Celâl Bayar — Tesadüfe bağlıdır. Benim kardeşlerim vardı; iki kardeş.. Bunların ikisi de asker oldular.. Bir kardeşim, en büyüğümüz, ismi de Behzat'tı.. Edirne'ye Askerî İdadisi'ne gitti. Hastalandı; verem oldu geldi, öldü.. İkinci kardeşim, benden büyük olanı, Asım ismindeydi. Babam onu da deniz subayı yapmak istedi. Şayanı teessürdür, o da verem oldu, öldü; ben kaldım.. Babam ve annem ısrarla beni Umurbey'den ayırmağa çalıştılar..
- Utkan Kocatürk — Yani tek evlât kalıyorsunuz?
- Celâl Bayar — Evet.. O zaman mülâzim diye, kalemlere, yetişmek için yardımcı alırlardı; Memurlar kendilerine kâtip, yardımcı olarak mülâzim namı altında adam seçebilirlerdi. Beni Gemlik Adliyesi'nin Başkâtibi kalemine aldı; fahrî olarak.. Orda çalıştım; bir süre devam ettim.. Sonra oradan.. Reji İdaresi vardı.. Bir nokta-i nazara göre -biliyorsunuz- ecnebî idi, imtiyazlı ecnebî şirket idi. Oraya devam ettim; ama orasını beğenmedim.. Reji'yi beğenmedim; yani muamele itibariyle.. Bir ticarethane ve mecburî herşey! Ordan da ayrıldım.. Yani Gemlik'te oluyor bütün bunlar.. Sonra Bursa'yı görmek istedim..
- Utkan Kocatürk — O zamana kadar görmemiş miydiniz?
- Celâl Bayar — Evet, görmemiştim Bursa'yı.
- Utkan Kocatürk — Kaç yaşındaydınız tahminen?
- Celâl Bayar — İşte, yirmi yaşlarında filan.. Bursa'ya gittim; tabii Bursa'yı beğendim. Bana dediler ki, Mudanya'daki Ziraat Bankası şubesine imtihanla memur alınacak..

İmtihan açılmıştır; imtihan da müsabaka.. Heveslendim içimden; müsabakaya gireyim dedim. Girdim müsabakaya.. Ve müsabakayı kazanmışım. Müsabakayı kazandıktan sonra Bursa'daki Ziraat Bankası'nın Müdürü orda beni çağırıldı. İyi bir adam.. Dedi: “— Evlâdım, sen kazanmışsın; ama ben oraya başka birisini tasavvur ettim. Müsabaka olmasına rağmen onu tayin edeceğim! Söz veriyorum sana, seni Bursa'da yanıma alacağım!” Ben de muvafakat ettim; o adam da sözünü tuttu, beni Bursa'daki Ziraat Bankası'na tayin etti. Müsabaka falan yok!

Utkan Kocatürk — Yani demek ki Doyçe Oryent Bank'tan evvel Ziraat Bankası'na tayininiz söz konusu..

Celâl Bayar — Evet, böyle.. Sonra Bursa'da Doyçe Oryent Bankası açıldı. Kayınpederimin ağabeyi oraya müdür tayin edildi. Esasen kendisi daha evvel de Osmanlı Bankası'nda çalışmıştı. Banka'yı kuruyordu, Doyçe Oryent Bankası'nı; beni Ziraat Bankası'ndan memur olarak aldı. Bankada da beni beğendiler. O vakit Türkiye'de ecnebî bankaları vardı, malûm.. Bankada imza selâhiyetine haiz ancak dört beş Türk genci vardı, yani direksiyon kısmında çalışacak.. Onlardan birisi olarak, bana imza selâhiyetini verdiler.

Utkan Kocatürk — Bankacılık da bir taraftan ilerliyor tabii? Ziraat Bankası'nda bir tecrübe geçiriyorsunuz, ondan sonra bankacılığınız Doyçe Oryent Bank'ta tekâmül ediyor herhalde?

Celâl Bayar — Evet! İşe başladım, direksiyon kısmında.. Ziraat Bankası'ndan ayrılıp da Doyçe Oryent Bankası'na memur tayin olduğum zaman, iki bankadaki çalışma farkını gördüm; Ziraat Bankası'ndaki mesai ile, sistem ile Doyçe Bank'taki durum arasında.. Beriki bankada memurun inisiyatif kabiliyeti var ve muameleler de böyle komplike değil.. Beri tarafta kırtasiye bizimki! Ayağımdan bir zincir çıkmış gibi oldu. Banka'ya Fransız gazeteleri gelirdi; “Maten” gazetesi vs. O esnada Selânik'te İttihat ve Terakki kurulmaya başlamıştı ve harekete de geçmişlerdi. Gelen gazetelerde de okurdum bunları.. Ve anlaşılan

tarihe çok meraklıydım; mümtaz paşaları, devrin olaylarını öğrenmeye çalışırdım.. Demek politikaya hevesli imişim! Onları hevesle takip ettim, Meşrutiyet'te..

Utkan Kocatürk — Peki, Fransızca'yı, bu gazeteleri okuyacak kadar Fransızca'yı, nerde öğrendiniz?

Celâl Bayar — Hususî olarak! Babam din adamıydı, fıkıh meselesini, İslâm hukukunu çok iyi bilirdi. Ve babama bunun itibarıyla itibar ederlerdi. Bir rüştiye mektebi vardı, köyde; onun muallim-i evliydi. Bir de onun muavini vardı, o da hocalıktan gelmişti, Rumelili.. O, Fransızca biliyor; onunla başladım Fransızca'ya.. Sonra Bursa'ya gittiğim vakit, Ziraat Bankası'nda vesairede gece dersleri için frerlerin mektebine giderdim akşamları.. Fransızca'yı da öyle öğrendim. Şimdi, Meşrutiyet ilân edilince ben yetişmiş bir adam gibi esnafın arasına girdim; esnaf da Bursa'da beni Banka'da görüyordu. Bankacılık da itibarlı bir meslektir; çünkü kredi alacaklar.. Oradan da tanıyorlar. İttihat ve Terakki Vilâyet Heyeti beni Murahhas-ı Mesul tayin ettiler. Bu suretle Bursa'da tanındım; bir de bankacılık var..

Utkan Kocatürk — Şimdi siz, İttihat ve Terakki Murahhas-ı Mesulü olduktan sonra da Bursa'da bir müddet kalıyorsunuz, İzmir'e geçmeden evvel.. Merkez-i Umumî ile temas halindedesiniz..

Celâl Bayar — Merkez-i Umumî ile muamele, benim imzam ile olurdu. Merkez-i Umumî'de onların büyükleri beni tanıdılar ve tuttular..

Utkan Kocatürk — Peki bu arada İstanbul'a hiç gittiniz mi? Mesul Murahhas olduktan sonra İstanbul'a gidip Talât Paşa'yla, o devrin ileri gelenleri, Enver Paşa'yla, Cemal Paşa'yla bir tanışma söz konusu mu Bursa'da iken?

Celâl Bayar — Bursa'da tabii.. Talât Paşa geldi Bursa'ya. Sonra İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri geldi; onlarla konuştum. Beni, çocukluktan yeni kurtulmuş bularak orada.. Ben de hevesliyim. Takdir ettiler, sevdiler beni..

- Utkan Kocatürk — Ama Bursa'dan İstanbul'a gidiş?
- Celâl Bayar — İstanbul'a tabii giderdim, ama vazife.. Bazen de gezmek için..
- Utkan Kocatürk — Peki, şimdi Bursa'da bu görevi yaparken..
- Celâl Bayar — Devam ediyorum, anlatacağım. Bursa'da biz çalışırken İzmir ehemmiyet kesbetmiş onlar için.. Balkan Muharebesi'nden sonra Yunanlılar Makedonya'daki "Etniki-Eteryâ" teşkilâtı'nı İzmir'e nakletmişler.. Yunanlıların hedefi, İzmir merkez olmak üzere Bandırma'dan itibaren Fethiye'ye kadar bütün sahili Yunanistan'a ilhak için çalışmak.. Bu hayallerini gerçekleştirmek üzere İzmir'de faaliyete başlamışlardı. İstanbul'a çağırdıkları zaman bana dediler ki: "— İzmir ehemmiyet kesbetmiştir. Seni oraya göndereceğiz! Ve orada Yunan nüfuzunu kıracaksın, bizimkileri ele alıp, hiç olmazsa, onların seviyesine çıkaracaksın! Vazifem bu kadardır!" Merkez-i Umumi'de bunu bana tebliğ ettiler. Ben de hani, çocukluktan yeni kurtulmuş gibi o haldeyim, o kadar gençim! Babîâli'den iniyorum. Bir el bana doğru uzandı; fal bakan birisi, bir adam.. Ben de binip vapura, İzmir'e gideceğim. Görünce o falcıyı, bakıyım dedim, kendimin falına baktrayım! Bana dedi ki: "— Sana bir vazife vermişler; sen de kabul etmişsin! Kabul etmeseydin, daha iyi olacaktı!" Ve İzmir'e gidiyorum, Yunanlılara karşı İttihat ve Terakki teşkilâtında mücadele edeceğim! Oraya gittiğim vakitte ağlamıştım ilk anda.. Soma'ya geldim; İzmir'in hududu, o vakit ordan başladığı.
- Utkan Kocatürk — Niye ağlıyorsunuz?
- Celâl Bayar — Vazifem ağır! Bunun altından nasıl kalkacağım? Manisa, Aydın, Denizli de benim emrimde.. Ağladım; ağladım ama, onların da memleketi parçalayıcı faaliyetlerine imkân vermedim! Orda da kıymetli arkadaşlar buldum; onu da ifade edeyim burada.. Bu suretle İttihat ve Terakki'de beni sevenler çoğaldı, tutanlar çoğaldı; başta Talât Paşa olmak üzere.. Böyle girdim politikaya..

- Utkan Kocatürk — İzmir’de kaç sene bulundunuz aşağı yukarı?
- Celâl Bayar — Harb-i Umumi’de İzmir’de bulundum. Bütün halkı tanıdım; halk da beni tanıdı.
- Utkan Kocatürk — Peki, Mütareke’yi takiben, İzmir işgal edilmeden önce İzmir’de faaliyetleriniz; bu hususta bilgi verir misiniz?
- Celâl Bayar — Memnuniyetle.. Ben Aydın’da işe başladım, daha doğrusu İzmir’de.. Moralizade Halit ve arkadaşları.. Onları ben teşvik ettim. Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti’ni teşkil ettiler. Bir de Cami Bey vardı. Cami Bey de Moralizadelerle beraber oldu. Eczacıbaşı Ferit Bey yakın arkadaşımды ve çok iyi bir adamdı. Hâlâ hürmetle anarım kendisini.. O geldi.. Muammer Uşakızade, Lâtife Hanım’ın babası, Londra’da bulunuyormuş.. Yunanlıların İzmir’i işgalini yakından takip ediyor.. O istihbar ediyor, İzmir’i işgal edecekler Yunanlılar.. Ve İzmir’de arkadaşları olan kimseler ki İzmir’in ileri gelenleri.. Bir doktor vardı, o doktora yazıyor: “İzmir’i işgal edecekler, tertibat alınız!” diye.. Ve o doktor da -doktorun ismi çok malûmdur, ama şimdi hatırlayamadım; o da ağır başlı iyi bir insandı- * Eczacıbaşı Ferit Bey’e müracaat ediyor: “— İzmir’i işgal edeceklermiş, böyle bir haber geldi!” diye.. Ve soruyor Ferit Bey’e: “Acaba burdaki Celâl bize yardım eder mi?” “Hazırım!” dedim ve teşvik ettim. Ve İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti’ne Egede ilk giren azalar, hepsi arkadaşlarım idi. Onlara dedim: “Gelin çalışın, sizinle beraberim!” Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti’nin Büyük Kongresi açıldığı zaman gittim oraya.. Kendimi İttihat ve Terakki’nin kongresinde zannettim, hepsi benim adamlarım; yani o kadar yakınım var.. Ama esas silâhla kurtuluştı; silâhla kurtulur bu iş! Burada kongreler yapmakla, nutuklar vermekle bu işin altından kalkılmaz. Bunu alenen de ifade ediyordum. Şükrü Kaya da yanımdaydı; o da o vakit gelmişti.

* Dr. Hacı Hasanzade Ethem Bey

- Utkan Kocatürk — Şimdi siz, İzmir'in işgaline tekaddüm eden günlerde İzmir'den ayrılıyorsunuz. Benim biyografinizden öğrendiğim bu; Mart sonunda ayrılıyorsunuz. Şimdi bu ayrılışınızın sebebi sizin İttihat ve Terakki'ye mensup oluşunuz ve aranmanıza bağlanıyor. İttihat ve Terakki mensupları arıyor o zaman.. Sizin için de bir ceza söz konusu mu? Yani, yakalandığı zaman şöyle yapılacaktır gibi Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin bir emri var mı? Zira o günlerde mecbur oluyorsunuz, Galip Hoca diye hüviyet değiştiriyorsunuz. Bütün bunların sebebi nedir?
- Celâl Bayar — Takip ediyorlar, takip ediyorlar! İzmir Valisine verilen listede, tevkif edilecekler arasında ismim başta idi; bunu haber almıştım.
- Utkan Kocatürk — Takip edenler kimler? İstanbul hükûmeti mi takip ediyor?
- Celâl Bayar — Hürriyet ve İtilâf iktidarda.. Damat Ferit Hükûmeti.. Damat Ferit hükûmeti var; İttihat ve Terakki'ye düşman, Yunanlılara dost.. Orada görüyorlar kurtuluşu.. Ne koparırsak onların rızası ile; böyle düşünüyorlar. İngiliz Muhipleri Cemiyeti teşkil olundu; İngilizler beraberdir diye.. Türklere de vardı bunların içerisinde.. Bizler, Padişah düşmanı!
- Utkan Kocatürk — Ve siz bu şekilde İzmir'den çıkıyorsunuz, Ödemiş'e, arkadan Manisa'ya, Akhisar'a.. Böyle Egenin içine doğru bir seyahatiniz var sizin.. Ondan sonra efelerle tanışma.. Ben genel hatlarıyla söylüyorum.
- Celâl Bayar — Evet, ben efelerle temas kurduğum, Gökçen Efe'ye gidip teşkilâta başladığım vakit İzmir işgal olunmamıştı. Ama biliyordum ki Yunanlılar, İzmir'i almak isteyecekler.. Ya doğrudan doğruya işgal edecekler veyahut Makedonya'da olduğu gibi siyasî ihtilâller yapacaklar ve Avrupa'nın müdahalesini temin edeceklerdi. İstanbul hükûmeti birşey yapamaz; halktan bunlara karşı koymak için teşkilât yapılmak lâzımdır diye, efelere gittim. Ödemiş'e gittim, ordan Aydın'a geçtim. Ben çalışırken, Kuva-yi Milliye namına çalışırken, İzmir'e geldi Yunanlılar..

- Utkan Kocatürk — Ve Yunanlılar İzmir'e çıktığı zaman siz, efelerle işbirliği içindesiniz?
- Celâl Bayar — Evet, öyle!
- Utkan Kocatürk — Şimdi bu devre, sizin Galip Hoca olarak hizmet ettiğiniz bir devre Millî Mücadele'ye.. Bu Galip Hoca olarak hizmetiniz hakkında bize biraz izahat verirsiniz? Meselâ hoca unvanını kullanıyorsunuz.. Galip Bey de denilebilirdi size yahut Galip Efe de.. Ne Galip Efe, ne Galip Bey; Galip Hoca! Kim koydu efendim bu Galip ismini?
- Celâl Bayar — Galip Hoca ismini, kast-ı mahsus, kendim koydum! Umurbey'de Sıbyan Mektebi'ndeki hocamızın ismi Hafız Galip idi. Bir hoca ismi alacağım; hocam geldi aklıma! Sonradan düşündüm, bundan iyisini bulamam, dedim; Galip adını almak için.. Yani, işe başlıyorum, galip olacağım! Bu manada..
- Utkan Kocatürk — Şimdi bakın, size enteresan bir sual: "İzmir'in işgali günü İzmir'de ilk silâhı kim attı?" meselesi! Şimdi, birçok kaynaklar Hasan Tahsin'den söz ediyorlar.. İzmir'de anıtını da yaptılar.. Yunan Efzun Alayı, Pasaport'tan Konak'a gelirken Hasan Tahsin tabancayı ateşledi, Efzun Alayı'nın başındaki teğmen yere düştü ve ortalık karıştı; ondan sonra da Hasan Tahsin'i öldürdüler.. Birçok kaynak bunu bu şekilde yazıyor. Şimdi bu bilgilere paradoks olarak sizin "Ben de Yazdım" kitabınızda, bu olay değişik izah ediliyor.. Siz diyorsunuz ki: "Kurşunu atan Hasan Tahsin değil, Saatçi Aziz Efendi'dir!" Ve bu Saatçi Aziz Efendi'nin ilk kurşunu attığına dair de Ahenk gazetesi Başyazarı Şevki Bey'i, Şevki Bey'in -olayın şahidi olarak- size anlattıklarını ve notlarını tanık gösteriyorsunuz. Şimdi bu, Millî Mücadele'nin önemli bir olayı. Çözüm gerektiren noktalar var.. Anlaşılan siz de bu konuda düşündünüz, taşındınız; kitabınızı yazarken, bir karara vardınız. Şimdi ben bir açıklama rica edebilir miyim sizden?
- Celâl Bayar — Benim tahkikatım budur, Aziz Efendi'dir. Hatta Aziz Efendi malûl bir adamdı, kamburdu. Bir handa çalışan bir adam...

- Utkan Kocatürk — Siz de görmüş müydünüz, tanıyor muydunuz?
 Celâl Bayar — Evet, biliyorum, şahsen tanıyorum. Ve bana İttihat ve Terakki'de de en yakınlık gösterenlerden birisiydi. Şahsen de böyle tanıyorum. Şevki Bey gizlice kendisini tebrike gittiği zaman: “Benden kimse ümit etmez! Siz de beni ele vermeyin!” demiştir, kurşunu attıktan sonra..
- Utkan Kocatürk — Hasan Tahsin'i de tanıyor musunuz?
 Celâl Bayar — Hasan Tahsin, o da arkadaşımды. Ve onu bana Talât Paşa tavsiye etmiştir. İstanbul'a gelmiş.. Onu Vali ile bana tavsiye etti: “Bu genç, fedâidir; bunu gözetin!” diye. Vali de “Bu gençle sen meşgul ol!” demişti. Hukuk-u Beşer diye de bir gazete çıkarıyordu Hasan Tahsin..
- Utkan Kocatürk — Olay nasıl oldu, sizin bilginiz?
 Celâl Bayar — Rıhtıma çıktı Yunan askeri; ikiye bölündüler. Bir kısmı hükûmet dairesine kadar geldi; oradan Karantina'ya geçecek Yunan askeri.. Hükûmet meydanında olmuştur bu..
- Utkan Kocatürk — Yani Hasan Tahsin'in attığı?
 Celâl Bayar — Hayır, Aziz'in attığı, benim yazdığım! O vakit Hasan Tahsin rıhtımda, bu tarafta; Aziz bu tarafta.. Hasan Tahsin'i öldürmüşlerdir halk arasında..
- Utkan Kocatürk — Hasan Tahsin'i öldürüyorlar?
 Celâl Bayar — Öldürüyorlar.
- Utkan Kocatürk — Ama kurşun atmıyor mu Hasan Tahsin?
 Celâl Bayar — Aziz'dir atan! Ama bence, o atmış, bu atmış; bir farkı yoktur! Önemli olan memleketi haksız olarak silâh kuvvetiyle istilâ ve gasbetmek isteyen düşmana karşı, o memleket çocuklarının silâhla mukabele etmesidir. Hasan Tahsin de fedakâr bir insandı; fedakâr bir insandı.. Ben yazdıktan sonra onda ısrar etmedim “şudur, budur!” diye. Benim yazdığım doğrudur.
- Utkan Kocatürk — Olabilir, olabilir..
 Celâl Bayar — Rıhtımda bir gazino var, Hasan Tahsin halk arasında oturuyordu. İskele vardır orada, orası merkezidir bunun.. Yunanlılar oraya çıkıyorlar ve Aydın

şimendifer hattına doğru ayrılıyorlar bir kısmı; bir kısmı da Hükûmet konağına doğru geliyor. Vaka Hükûmet konağına doğru olan yerde oluyor. Orda Azizdir; orda yoktur Hasan Tahsin! Hasan Tahsin şimendifere doğru giden bir gazinoda oturuyormuş.. Yunanlılar, Rumlar tanıyorlar kendisini; fedâî bir adamdır diye.. Ondan sonra bunu, orda öldürüyorlar. O da gaye için şehit edilmiştir; ama silâhı berikisi atmıştır!

Utkan Kocatürk — Peki efendim, bundan sonra Galip Hoca olarak çalışmalarınız sırasında Saruhan'dan -Manisa'nın o zamanki adı- İstanbul Meclis-i Mebusanı'na geliyor-sunuz. Olaylar böyle mi gelişti?

Celâl Bayar — Akhisar bölgesine Kuva-yi Milliye Alay Kumandanı seçti beni Balıkesir Kongresi. Bin kişi vardı silâhlı benim emrimde.. Ve bana sormadan, İstanbul'da bizi daha iyi müdafaa eder diye, haberim olmadan mebus seçtiler.. İstanbul'a böyle gittim.

Utkan Kocatürk — Şimdi bu son Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da açılışı hakkında Atatürk'ün görüşü ne idi, davranışı ne oldu?

Celâl Bayar — Atatürk dehasını, bu İstanbul Meclisi'ne gitmemekle göstermiştir. "Meclis İstanbul'da açılmasın, işgal altında Meclis'i yaşatmazlar!" Görüşü bu idi Atatürk'ün! Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da açılmasına taraftar değildi. Kendisi de seçildiği halde gitmemiştir, Ankara mebusu olarak.. Ve gelseydi İstanbul'a, Atatürk'ü de alıp Malta'ya götüreceklerdi! Bu tuzağa düşmedi; bilâkis düşenleri kurtardı. Meclis devam ederken: "Meclisi kapatacaklar, adamlarımızı alıp Malta'ya götürecekler, bunları nasıl kurtaracağım?" diye teşkilât yapıyordu. İstanbul Meclisi kapanınca bu husus çıktı meydana.. Teşkilât hazır! Meselâ Atatürk'ün teşkilâtı idi beni kaçırın! Aynı zamanda Ankara'da açacağı Büyük Millet Meclisi'nin karakterini hazırlıyordu; Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu.. Böyle adamdı; büyük adamdı! Ve Allah onu yaratmıştır Türk milletini kurtarmak için lüzumunda.. Benim kanaatim bu kadar ilerdedir.

- Utkan Kocatürk — Meselâ o Meclis-i Mebusan'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni, bu teşkilâtı temsil eden kişiler var. Siz de bunlardan birisiniz. Şimdi, Meclise geliyorsunuz.. Atatürk Nutkunda: “Ben çok istedim Müdafaa-i Hukuk Grubu diye bir grup kursunlar; ama kurmadılar!” diyor. “Kurmaları gerekirdi!” diyor. Neden Atatürk'ün bu kadar telkinine rağmen orada bir “Müdafaa-i Hukuk Grubu” kurulmadı da “Felâh-ı Vatan Grubu” kuruldu? Siz de bu faaliyetleri, zannediyorum hatırlıyorsunuz?
- Celâl Bayar — Hatırlıyorum değil, içindeyim! Ben İstanbul'a gittiğim vakitte “Felâh-ı Vatan”ı kurulmuş buldum. Girmedim “Felâh-ı Vatan”a..
- Utkan Kocatürk — O gruba girmediniz?
- Celâl Bayar — Evet, girmedim! Sonlarında ısrar ettiler; meselâ Rauf Bey, ondan sonra diğerleri -şayan-ı hürmet adamlardır, biliyorum- onları kırmamak için, sonunda girdim. Ve ilk defa Kuva-yi Milliye'yi Meclis'e uzun bir nutuk ile ifade eden ve Yunanlıların İzmir'deki zulümlerini ifade eden benimdir.
- Utkan Kocatürk — Evet, bir konuşmanız var Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda..
- Celâl Bayar — Saatlerce devam eden bir konuşmadır. Meclis'ten çıktığım vakit de İttihatçılar gelmişlerdir, beni himayelerine almışlardır: “Seni Malta'ya götürecekler, saklayacağız!” diye.. Meclis kapanınca Malta yerine ben de Ankara'ya gitmişimdir.
- Utkan Kocatürk — Şimdi, Ankara'ya geçmeden evvel İstanbul'daki son günleriniz, sonra İstanbul - Ankara yolculuğu.. Bu hususlarda biraz izahat verir misiniz?
- Celâl Bayar — Ben İstanbul'a gittiğim zaman Mareşal, Harbiye Nazırı'ydı. Kendisini ziyareti düşündüm mebus olarak.. Yanımda da Reşit Bey vardı, o da Saruhan mebusu; Çerkes Ethem'in ağabeysiydi. Beraber Mareşal'a gittik, Fevzi Paşa'ya, Harbiye Nazırı.. Maksadımız, Kuva-yi Milliye namına kendisinden cephane, silâh istemek.. Bizi iyi kabul etti Fevzi Paşa.

Ve onu daima kullanırdı “A canım!” diye. Bize de: “A canım!” dedi, “Sorulmaz!” dedi, “Emrivâki yapın!” O vakit Mareşal’ı sevdim. Ve onu da düşman olarak biliyordum, “orda vazife almış, o hükûmette” diye.. Hemen Ankara’ya gitmedi; gitmedi ama boş oturmadı. Meclis’i kapatacaklarını biliyor.. Kapandığı zaman da Ankara’ya kaçabilmek için İstanbul’dan o Meclis’e kadar teşkilât yaptı. Felâh-ı Vatan Grubu’nu kabul etmedi. İstanbul’un işgalinden birkaç gün evvelde; Kâzım Nami geldi bana.. Selânik’te Müşir İbrahim Paşa’nın yaveri Mülâzım Kâzım Nami.. Kendisi pedagoğu. O geldi bana. Beni İstanbulda mebus olarak tanıyor.. Yanında da Cemal Paşa’nın şifre kâtibi Cafer Tayyar; İttihat ve Terakki’nin Merkez-i Umumi’sinde de kâtiplik yapmıştır. Beni ziyarete geldiler ve Nurettin Paşa’nın benimle görüşmek istediğini bildirdiler. Kâzım Nami, İbrahim Paşa’nın yaveri olduğu için, Nurettin Paşa ile Selânik’ten tanışıyorlar. Nurettin Paşa da Üsküdar’da oturuyor. Bunlar beni Nurettin Paşa ile görüştürmek istedi, Üsküdar’da. Kabul ettim, Nurettin Paşa’yla görüşmeyi. Nurettin Paşa da beni tanıyor.. İzmir’de son zamanlarda kumandandı, vali de oldu oraya.. Hürriyet ve İtilâfçılarla teşrik-i mesaî etti; fakat onlar da Nurettin Paşa’yı tutmadılar. Sonunda onlara da küstü Nurettin Paşa.. Ve zannediyorum ki bildiği için hem İttihat ve Terakki’deki mevkiimi hem de İzmir’deki gayretlerimi, benimle görüşmek istemiş.. Gittim, konuştum. Yanında Kâzım Paşa da vardı; valilik yaptı daha sonra Samsun’da..

Utkan Kocatürk —

Celâl Bayar —

İnanç, Kâzım İnanç?
Evet, evet, o da vardı. İki yanımda konuştular. Kuva-yi Milliye’ye, benim anladığım, gelmek istiyorlar. Benim de aradığım bu.. Hem Kâzım Paşa için hem de Nurettin Paşa için delâletimi istiyorlar. Tabii anlaştık. Ben lâzım gelenlere söyleyeceğim bunu.. Çıktım yanlarından, rıhtıma geldim. Orada bu Kâzım Nami, Cafer Tayyar, yanlarında bir de Manastırlı bir yüzbaşı var, İsmail Hakkı isminde. Beni

rihtımında bekliyorlarmış. Haydarpaşa'dan Galata rihtımına çıkınca, dediler: "Vaziyet çok nazik!" Ben Meclis'te bir nutuk söylemiştim. Biraz evvel bahsettim size o nutuktan; çok mühimdir o nutuk! Onun kopyesi de vardır. Dediler: "Seni Malta'ya götürecekler! bu sebeple saklayacağız!" Manastırlı Yüzbaşı İsmail Hakkı, bekâr bir adam.. Aksaray'da oturuyor.. Dedi: "Ben, seni benim evime götüreceğim! Aksaray'da bir mahallede saklayacağım! Bu suretle Malta'ya gitmenizi önleyeceğiz!" Tabii minnetle kabul ettim.. Gece orda kaldım. Sabahleyin bana veda etti. Öğleye doğru dışarda silâhlar patladı; orda bir karakolu İngilizler basmışlar.. İstanbul'un işgali, böyle başladı. Eski Aksaray'ın ahşap binalarının çevrelediği dar yolda bir hanım sesi işittim karşiki evden.. Sokağın başında da bir gazeteci, bağıyor: "Tercüman-ı Hakikat, İkdam, Sabah!" diye gazete satıyor.. Karşıda kafes içinde bir kadının başı gözüküyor.. Ben de perdenin arkasına iyice gizlendim, bunu görünce.. Hanım bağıyor, yaşlı bir hanım olacak: "Oğlum gazeteci, ne haber var?" diyor. Ordan: "Hanım!" diye bağıyor gazeteci: "İttihatçı değilsen, Kuva-yi Milliyeci değilsen korkma, hiçbir şey yok!" Bende ikisi de var! Sonra merak ettim, Meclis'te ne oluyor? Meclis'i de basmışlar, Fındıklı'daki.. Ve Meclis'e yayan gitmeye karar verdim. Tramvay vardı; binmedim tramvaya.. Bildik çıkar, yakalarlar diye.. Dar sokaklardan geçerken Bursalı Rumlara tesadüf ettim ve yolumu değiştirdim; öyle gittim Meclis'e.. Meclis'e girince, baktım yemek salonunda iki kişi yemek yiyor. Biri Numan Usta; onun yanında da diğer bir mebus daha vardı, o da maruf kişilerden.. Şu anda onun ismi * aklıma gelmedi. Şunu da söyleyeyim, İstanbul'dan ayrılacağım, kararlıyım, Ankara'ya gideceğim. Başka yere gitmeyeceğim. Ve Demirci Efe de "Beraber çalışalım, Aydın'a gel!" diye telgraf çekiyor. O vakte kadar Mustafa Kemal Paşa ile şahsen görüşmemiştim;

* Şeref Aykut.

fakat İttihatçılık dolayısıyla kendisiyle gıyaben tanışıyoruz. Benim için yabancı adam değil! Ankara'ya gideceğim, kararlıyım. Meclis'ten ayrılırken toplantı salonunun kapısında üç kişiye rastladım. Bunlardan birisi bizim Saraçoğlu'ydu, Şükrü Bey.. Biri de Hilmi Uran, sonra vekil oldu.. İzmir'de Menemen'de kaymakamdı. Her ikisini de yakinen tanıyorum. Bir de bir avukat, İlhami Bey isminde, Aydınlı.. Kendilerine dedim ki: "Ben burdan çıktıktan sonra doğru Ankara'ya gideceğim. Siz de teşrif ederseniz, orada bol bol konuşuruz!" Onların yanındaki Avukat İlhami Bey, Yunanlıları Aydın'a davet eden fena bir adam.. Onu da mebus seçmişler.. Ve bu İlhami Bey vazife almıştır, Demirci'ye gelmiştir; Demirci Efe ile benim aramı açmak için! Korkuyorlar, bizim orada toplanmış kuvvetlerimiz var. Ve ben Demirci Efe'ye her suretle hakimim; bana itimat ediyor, kıymet veriyor.. Aydın, Mustafa Kemal'le birleşir; ben orda oldukça bu birleşmeyi, kolaylaştırırım. Teşhisleri doğru tabii! Fakat böyle bir mahlûk o; gitmiş, Yunanlıları Aydın'a davet etmiştir. Ve Yunanlılar da gelmişlerdir. Onun daveti üzerine değil tabii; ama yapmıştır bunu.. Ve bana "Sen!" dedi, İlhami Bey, "Orda bulunan Hoca mısın?" O suretle biliyor beni. "Evet, oyum!" dedim, "Ta kendisi!" "Çok gençmişsin!" dedi. Aramızda da öyle bir şey geçti. Bu İlhami Bey Ankara'ya da geldi. Ama Aydın ve Denizli mebusları ne mahlûk olduğunu biliyorlar; kabul ettirmediler onu Meclis'e. Sonra Atatürk de: "Adliye'de buna bir vazife verin, orda kalsın!" demiş. Sonra bir vazife ile attılar..

- Utkan Kocatürk — Şimdi Ankara'ya hareket ne şekilde oluyor?
 Celâl Bayar — Şimdi Ankara'ya gidiyorum. Meclis'ten Aksaray'a döndüm; İsmail Hakkı Bey'in evindeyim. Ertesi sabah aldı beni, o İsmail Hakkı evinden.. Bütün liman İtilâf Devletlerinin donanmasıyla dolmuş.. Bu arada Averof da var.. Onların arasından bir kayıkla geçtik Üsküdar'a.. Ben, İstanbul'a gelince, tedbir olmak üzere iki takım elbise yaptırmıştım, biri jaket atay;

merasim falan olur, giyerim diye.. Bu yolculuğu jaket atay'la yapmağa karar verdim. Üsküdar'da hükümet konağı vardır, yol üstüne çıkınca; bir de yokuştan gidersiniz oraya.. O yokuşun başında bir sütçü dükkânı.. İçerde sabah kahvaltısı yapıyorlar; ben de girdim. Bazı adamlar pencereden bakıp kaçıyorlar.. Ben şüpheleniyorum, "Acaba beni mi takip ediyorlar?" diye.. Onlar da bizden şüpheleniyorlar; fakat girmiyorlar.. Sonra onlarla dost olduk. Benim için, Üsküdar'ın Jandarma Kumandanı olan zat, tekerlekleri lastikli bir araba hazırlatmış, büyük hayvanlar koşulu; benim emrime getirdiler oraya.. İngilizler de etrafı çevirmişler, Kadıköy ve Ümraniye cihetinden çevirmişler.. Meclis'ten çıkan mebusları Anadolu'ya geçmemek için yakalayacaklar.. Vaziyet böyle... Bana dediler: "Buyurun!" Lastikli arabaya kuruldum. Ordan İngilizleri yarıp gideceğim. Mudanya'ya gitmek lâzım idi; çünkü âilem Bursa'ya gelmişti; İzmirden ayrılmıştı. 500 metre kadar gittikten sonra bana dediler: "Buyurun öküz arabasına!" Ordan öküz arabasına bindim; yola çıktık. İstanbul'dan ayrılışım böyle oldu. Bizden evvel de Ankara'ya gitmek üzere Doktor Adnan, Halide Hanım, Meclis Reisi Celâlettin Arif, onlar da bizden bir gün evvel gidiyorlar..

Utkan Kocatürk — Siz tek mi gidiyorsunuz yoksa bir kabile var mı sizinle beraber?

Celâl Bayar — Tek başına. Yalnız o İsmail Hakkı refakat ediyor.. Bundan sonra yolda Hamdullah Suphi Bey'e rastladım. İngiliz askerleri, orada asayiş için dolaşıyorlar, onları da atlatmak lâzım.. Hamdullah Suphi Beyle bizi bir köye misafir ettiler. Öbürleri gidiyor yolda; İsmet Paşa da var içlerinde.. O kabile gidiyor.. Gece kaldığımız köyde baktım yataktan, Hamdullah Suphi Bey'in yorganı kalkıp iniyor, kalkıp iniyor.. Dedim: "Hamdullah, ne oluyor?" "Azizim!" dedi, "Çamaşır değişiyor!" Orada kalkmış, sabahleyin çamaşırını yıkatmış, kurutmuş, değişiyor.. Ankara'ya taze yıkanmış elbise ile gidecek! Onbir gün

gittik, kâh yayan yürüyoruz, kâh öküz arabasında, kâh derelerden geçip ıslanıyoruz.. Böyle, bu şekilde onbir günde Adapazarı'na vardık. Ve o kafilâ ile orada birleştik. Kafilâ oraya varınca bana dediler: "Otelde size bir yer hazırladık, şimendifer istasyonunda!" Girdim odama. Böyle bir masa, sarı, süslü.. Ondan sonra üzerinde kırmızı bir örtü, duvarda da bir ayna. Kendimi göreyim dedim, ne hale gelmişim? Tanyamadım kendimi: sakalım çıkmış, kravat hakî renge dönüşmüş, ayağымda pantolon şeklini kaybetmiş falan.. Öyle acaip bir kıyafet. Ben, Ankara'ya geçeceğim; fakat Bursa'ya uğrayıp ailemi bir defa görüp onlara veda edeyim, fikrine kapıldım. Bir otodirezin buldular bana, otodirezin ile Bilecik'e geçtim. Bilecik'te bana, Mahmut Şevket Paşa'nın başyaveri Eşref Bey iltihak etti; Kuşçu Eşref. O da Anadolu'ya geçiyor. Ben bir araba buldum; araba ile Bursa'ya gittim. Bursalılar beni tanyıyorlar. "Ne var, ne yok?" dedim onlara, yoklamak için halkın temayülünü.. Dediler: "Dün Bursa mebusları da Ankara'ya geçtiler." Muhittin Baha ve diğerleri var.. Ailem Çekirge'de oturuyor; Çekirge'ye geçmek lâzım.. Şeyhülislâmın da bir fetvası var: "Kuva-yi Milliye'ye iltihak edenler haindirler, katledilmeleri vaciptir (!)" Ondan sonra da Padişahın fermanı var; o fetvayı teyit ediyor.. Gazete müvezzileri onu bağırarak sokaklarda satıyorlar.. Bağırıyorlar yollarda.. Doğru eski İttihatçılardan, esnaftan birisinin dükkanına gittim; yoklamak için.. Dedim: "Nasıl? Vaziyet nedir?" Dedi: "Anzavur Bursa üzerine yürüyecek, Bursa'ya gelecek.." Onu önlemek için, Bursa'nın eşrafından birkaç kişi Anzavur'a gitmişler; akıllarınca müsademeyi, vuruşmayı önleyecekler.. Vaziyet bu, bu halde! Bursa'da bir fırka vardı, Bekir Sami Bey adında bir Miralay'ın kumandası altında.. Sonra Kuva-yi Milliye de teşkil edilmişti. Hep bunları tanyorum. Ve oradaki askerler de İzmir'deki askerler.. İzmir işgal edildiği vakit hakaretle bizim askerleri

uzaklaştırmışlardı, Mudanya'ya sevketmişlerdi.. Onlar da Bursa'da bulunuyorlardı. Ailemle görüştüm.. Kısa bir süre sonra kapı çalındı. Bir genç bana bir kâğıt uzattı: "Bu sizedir, buyrun!" dedi, başka birşey söylemeden kayboldu.. Baktım, Atatürk'ten şifre telgraf! Takip ediyormuş beni ve o heyeti.. Ankara'ya gidiyoruz, yolda takip ediyor bizleri.. Bursa'ya gidince, beni buldu kolayca.. O vakte kadar da Atatürk'le şahsî görüşmemiştim; ama Atatürk'ü tanıyorum. Ve İstanbul'da Bekirağa Bölüğünde bütün İttihatçılar, İttihatçı ileri gelenleri; bir kısımlarını Malta'ya göndermişlerdi bunların.. Oradan bana haber geldi İttihatçılardan, Bekirağa Bölüğünde olanlardan: "Bizim hepimizi buraya tıktılar, sen ele geçme! Mustafa Kemal de Anadoluya geçecektir!" Mustafa Kemal'den bu kadar mâlumatum var.. Telgrafında bana diyor ki: "Anzavur Bursa üzerine yürüyor, orada Kuva-yı Milliyecilerle teşrik-i mesaî et, savletlerini defeyle!" Aynen bu tabir.. Refikam: "Biraz nefes al!" dedi, zavallı kadıncağız.. Ertesi günü, indim Bursa'ya tekrar. Anzavur yolda, fetvayı da gazeteler yazıyor. Doğrudan doğruya Kumandanı aradım, Bekir Sami Bey'i. Kumandanı tanıyorum. Bundan sonra Bekir Sami Bey'le konuştum. Anzavur üzerine bir tabur asker göndermeye karar verdik. Onun teşkilâtını, Kuva-yı Milliyesini tanıyorum. Ve bir tabur bir iş yapamadı; fakat arkadan Çerkes Ethem kuvvetleri geldi Balıkesir'den, Anzavur'u kovaladı.. Bursa da işgalden kurtuldu.. Artık benim de işim kalmadı orada. Ankara'ya gidiyorum. İngilizler, Balıkesir Valisini de Balıkesir'den kovalamışlardı; emniyet etmiyorlar Valiye.. O da Eskişehirde mutasarrıf vekili olarak çalışıyor.. Ankara'ya geldiğim gün Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi'nde, eski binada imiş. Doğru oraya gittim. Yeni gelen mebuslarla vaziyeti konuşuyor.. Beni görünce yanında yer açtı, oturttu. Ve müzakerelerine devam ettiler.. Bir genç, sivil ama, bir kuvvetle âsilerle müsademeye gitmiş, onu

anlatıyor, işte diyor: “Ben yanımdaki kuvveti ikiye ayırdım, sağ cenap, sol cenap, ben de ortada, onlar da tepede idi. Gittim, müsadere edecektik, olmadı, dağıldık!” Verdiği izahat bu. Hiç hoş gitmiyor bu.. Yeni gelen mebuslar da bunu dinliyorlar, ben de dinliyorum.. Orada Mustafa Kemal’in sesi yükseldi. Âdettir, birisini bir işe sevkedeceksin, o işin ehemmiyetli bir iş olduğunu temin etmek lâzım; doğrusu bu. İş başında olanlar böyle yaparlar. Atatürk: Bu adam yalan söylüyor!” dedi, gelenlere.. “Bu adamın düşmanla da karşı karşıya geldiğine ben inanmıyorum!” dedi. “Hadi git!” dedi, onu da kovdu. Mustafa Kemal’in bu hareketi, “Pervasız adam, kendine güveniyor!” diye bendeki itibarı daha çoğaldı kendisine. Dedi: Kal burada, gitme bir yere, beraber çalışalım!” Orada öyle işe başladım.

Utkan Kocatürk — Şimdi efendim, ben size enteresan bir soru soracağım. 1920 yılının ortalarına doğru, biliyorsunuz bir Yeşilordu Cemiyeti kuruluyor.. Sonunda bu Yeşilordu Cemiyeti Atatürk tarafından hoş karşılanmıyor; Atatürk: “Bunu dağıtın!” diyor ve dağıtılıyor. Bu Yeşilordu’nun ilk kuruluş nüvesinde bazı hatıralarda sizin de isminiz geçiyor.. Şimdi olayları bilen bir kimse olarak.. Bu Yeşilordu Cemiyeti ne idi, nasıl doğdu, amacı ne idi, Atatürk niye hoş karşılamadı? Bu hususlarda bir açıklama yapar mısınız?

Celâl Bayar — Yapalım, yapalım.. Bu Yeşilordu’yu Hakkı Behiç Bey isminde, eski valilerden bir zat yapmıştır. Hakkı Behiç de çok münevver bir adamdı. Fransa İnkılâp Tarihini mükemmel bilirdi. Osmanlı Tarihinde o yeniçerileri vs.’leri her nedense merak etmiş, onları iyi bilirdi. Onun eseridir bu Yeşilordu.. Gayesi de.. Askerler geliyor Rusya’dan; aşılansmışlar Marksizm’le. Onları elde etmek lâzım, bunları.. Ve sonra da yalnız Kuva-yi Milliyeğe değil, dış teşkilâta da yardımcı yapmak bunları.. Bu gaye ile, tertemiz bir gaye ile.. Ama Yeşilordu’nun karakterinde Marksizm var. Ve Atatürk müsaade etmişler.. Ben o vakit İktisat Vekili

idim. Heyette konuşuluyor bu iş.. Atatürk: “Celâl Bey ve bazı arkadaşlarımız buraya girmelidirler.. Onlar da elimizde bulunsun!” dedi. Hakkı Behiç de benim çok sevdiğim bir adam.. Çok münevver bir adam.. O da vekil oldu sonra.. Orada bir Yeşilordu kuruldu. İçersine çok kıymetli adamlar girdi. Hakkı Behiç idare ediyor.. Ben de oraya, Hakkı Behiç’i tanıdığım ve o arkadaşlar orada toplandığı için sık sık giderdim. Bundan dolayı benim de Marksist, komünist olduğumdan şüphe başladı. Halbuki ben girmedim! Bu, gizli bir cemiyet; bir nizamnamesi var. Oraya sızmış hakikî komünistler de var.. Böyle olunca iş karıştı. Karışınca da muzır olmaya başladı. Ve Atatürk’ün de malûmatı vardı. Hakkı Behiç’e emanet edilmişti.. Sonra Ethem’in de burda parmağı vardı.. Yeşil isminden zaten, anlaşılıyor ki Müslümanlık esastır.. Ve o Yeşilordu iyi niyetle kurulmuştur. Bu suretle de epiyce hizmeti olmuştur. Fakat gizli teşkilât olduğu için karışmıştır; gizli fikirli insanlar, aleyhtar olan insanlar.. Neticede ehemmiyetini kaybetmiştir Atatürk’ün nazarında. Ve Atatürk onlara dedi ki: “Dağın artık!”, dağıldılar. Böyle bir şeydi o. Bunun da kurulmasına sebep, Rusya’da, Birinci Cihan Harbi’nde bizim ordudan birçok nefer esir düşmüşler.. Ve orada iken Lenin’in inkilâbı olmuş. Lenin’in inkilâbına da hakikaten kapılmışlar; inkilâptır diye.. Ve bunlar grup halinde Ankara’ya gelmişlerdi. Biz de orduyu teşkil ediyoruz bunları alacağız, yok başka çaremiz.. Elde tutmak için onları da böyle bir tedbire ihtiyaç görülmüş. Atatürk: “Buraya Celâl gibi arkadaşlarım girmelidirler!” dedi.

Utkan Kocatürk — Heyet-i Vekile’de?

Celâl Bayar — Ben de o vakit gencim. Büyük Millet Meclisi bana vazife tevdi etmiş ise, onun mesulüyüm; o mesuliyete karşı, yalnız o işle meşgul olayım diye, onlarla görüşmeye giderdim. Fakat hepsi arkadaşımdı; Hakkı Behiç de başta..

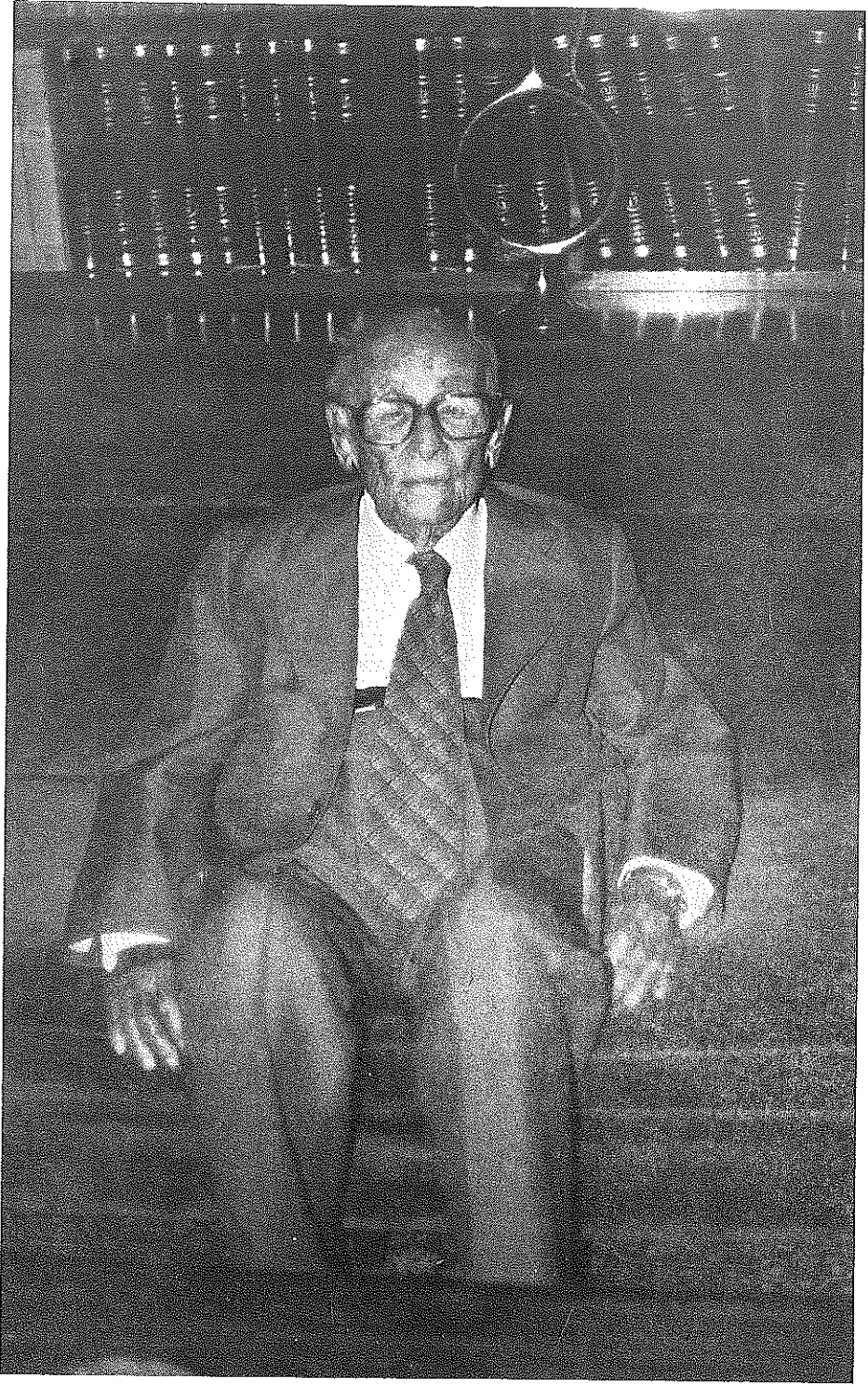
Utkan Kocatürk — Efendim, Millî Mücadele’de bir “Bilecik Mülâkatı” var. Ahmet İzzet Paşa başkanlığında bir heyet,

idim. Heyette konuşuluyor bu iş.. Atatürk: “Celâl Bey ve bazı arkadaşlarımız buraya girmelidirler.. Onlar da elimizde bulunsun!” dedi. Hakkı Behiç de benim çok sevdiğim bir adam.. Çok münevver bir adam.. O da vekil oldu sonra.. Orada bir Yeşilordu kuruldu. İçersine çok kıymetli adamlar girdi. Hakkı Behiç idare ediyor.. Ben de oraya, Hakkı Behiç’i tanıdığım ve o arkadaşlar orada toplandığı için sık sık giderdim. Bundan dolayı benim de Marksist, komünist olduğumdan şüphe başladı. Halbuki ben girmedim! Bu, gizli bir cemiyet; bir nizamnamesi var. Oraya sızmış hakikî komünistler de var.. Böyle olunca iş karıştı. Karışınca da muzır olmaya başladı. Ve Atatürk’ün de malûmatı vardı. Hakkı Behiç’e emanet edilmişti.. Sonra Ethem’in de burda parmağı vardı.. Yeşil isminden zaten, anlaşılıyor ki Müslümanlık esastır.. Ve o Yeşilordu iyi niyetle kurulmuştur. Bu suretle de epiyce hizmeti olmuştur. Fakat gizli teşkilât olduğu için karışmıştır; gizli fikirli insanlar, aleyhtar olan insanlar.. Neticede ehemmiyetini kaybetmiştir Atatürk’ün nazarında. Ve Atatürk onlara dedi ki: “Dağın artık!”, dağıldılar. Böyle bir şeydi o. Bunun da kurulmasına sebep, Rusya’da, Birinci Cihan Harbi’nde bizim ordudan birçok nefer esir düşmüşler.. Ve orada iken Lenin’in inkılâbı olmuş. Lenin’in inkılâbına da hakikaten kapılmışlar; inkılâptır diye.. Ve bunlar grup halinde Ankara’ya gelmişlerdi. Biz de orduyu teşkil ediyoruz bunları alacağız, yok başka çaremiz.. Elde tutmak için onları da böyle bir tedbire ihtiyaç görülmüş. Atatürk: “Buraya Celâl gibi arkadaşlarımız girmelidirler!” dedi.

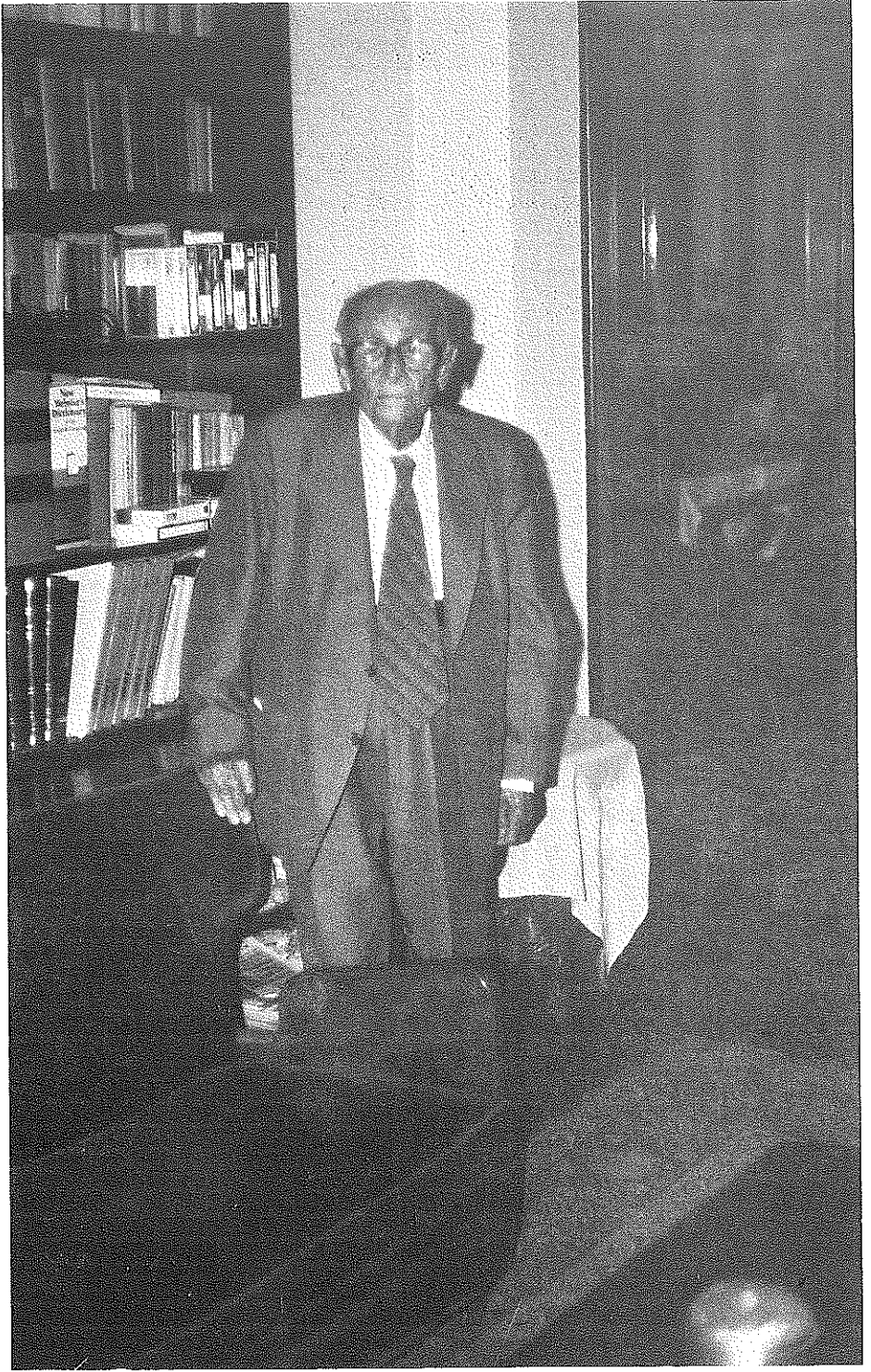
Utkan Kocatürk — Heyet-i Vekile’de?

Celâl Bayar — Ben de o vakit gencim. Büyük Millet Meclisi bana vazife tevdi etmiş ise, onun mesulüyüm; o mesuliyete karşı, yalnız o işle meşgul olayım diye, onlarla görüşmeye giderdim. Fakat hepsi arkadaşımdı; Hakkı Behiç de başta..

Utkan Kocatürk — Efendim, Millî Mücadele’de bir “Bilecik Mülâkatı” var. Ahmet İzzet Paşa başkanlığında bir heyet,

CELÂL BAYAR

CELÂL BAYAR

istasyonunda, ahşap bir binada toplanıldı, konuşuldu. Beni onlarla konuşmaya gidecek heyete resmen dahil etmediler; ama benim de kendiliğimden, o heyetle oraya gideyim diye bir düşüncem yok! Alsalar, tabii memnun olacağım. Atatürk'ün heyetini geçirmek için istasyona gittim. İstasyonda görünce Atatürk beni, hemen çağırdı yanına, elimden tuttu ve âdeta kendi eliyle şimendiferdeki vagon salonuna götürdü: "Sen de geleceksin!" dedi.

Utkan Kocatürk — Yani siz de gittiniz?

Celâl Bayar — Evet, ben de gittim, o heyetle beraber.. Gidiş böyle; ama teklif Atatürk'ten geliyor.. Bilecik'e yaklaştığımız zaman da Atatürk teklif etti: "Biz burda bir müzakere yapalım, fikir birliğine varalım. Orada olabilir, birbirimizin aksine söyleriz; bu zaafa düşürür bizi!" Tren Bilecik'e yaklaştı. Çıkıp konuşulacak o kulübede, istasyon kulübesinde.. Atatürk: "Ben çıkacağım evvelâ!" dedi. "Onlarla görüşürüm, size de haber gönderirim, gelirsiniz; o vakit hep beraber konuşuruz!" Ve öyle oldu. Atatürk, trenden indi, 20 dakika kadar konuştular orada.. Ve bize de haber gönderdi: "Buyurun!" dedi. Biz de o küçük binaya gittik. Bir uzun masa, yanlarına da sandalyeler koymuşlar. Atatürk orta yerde oturuyor. Sağ tarafında Salih Paşa ve diğer İstanbul'dan gelen heyet.. Onlar beş altı kişiydiler.. Sol tarafında da biz yer aldık. Ben, Müşir İzzet Paşa'nın yanına düştüm. Salih Paşa: "İyi oldu toplandığımız!" dedi ve ilâve etti: "Biz İstanbul'da oturuyoruz; Asya ile irtibatımız yok, Avrupa ile konuşuyoruz. Sizin İstanbul ile irtibatınız olmadığı için Avrupa ile de konuşamıyorsunuz! Şimdi hep beraber bilmiş olacağız; davalarımızı müştereken yürüteceğiz. Bu iyi bir şey oldu!" dedi. Müşir İzzet Paşa da buna benzer bir mütalâa yaptı. Atatürk bu sözler üzerine bana işaret etti; yani, konuş dedi. Ben de İzzet Paşa ile yanyanayım. Dedim: "İstanbul Hükûmeti Şura-yı Saltanatı toplayarak Sevr Muahedesini kabul etti! Sevr'i kabul ettikten sonra ne Kuva-yı Milliye'ye

lüzum var ne de Meclis'e lüzum var.. Mahvoluyoruz, o kadar ağır.. Biz reddettik!" Devam ettim: "Anlamak istiyorum sizden evvelâ milletvekili olarak, bütün milletime karşı mesul bir adamım. Umumî olarak konuşmıyacağım ama Egeyi temsil ediyorum; anlamak istiyorum. Soruyorum paşalar hazeratına: Sevr Muahedesi tadil edebilecekler mi?" Bu sözlerime Müşir İzzet Paşa cevap verdi: "Sevr Muahedesi tadil edebilir, diye söz veremeyiz. Yalnız İzmir'in Kadifekalesine Yunan bayrağının yanında bizim bayrağımızın da asılmasını temin edebiliriz, sanıyorum!" dedi. Bunu kendi ağzından söyledi böyle.. Ben ta çocukluğumdan bu Girit meselesini okumuştum.. O vakit Girit'te Düvel-i Muazzama vaz'-ı yed etti. Ada'da bu devletlerin bayrakları vardı. Bizim bayrağı da, lütfen kendi bayrakları yanında astılar. Ondan sonra da okuduk; Venizelos, bayrak meselesini kabul etmiş.. Şehir dışında bir yere Türklerin de bayrağı asılsın; hani Türkleri de teselli makamında bir şey yapalım; bayrağını asalım.. İzzet Paşa bayrak asılmasını da kat'i söylemiyor, belki asarız diyor.. Ben: "İzmir gittikten sonra bayrak asılmış, asılmamış ne mana ifade eder? Bu bizi iki defa aldatacaktır. Biz iki defa aldanmak istemiyoruz! Paşalar hazeratı buraya beyhude zahmet etmişler!" dedim. Bu cevap üzerine, Atatürk ayağa kalktı: "Haydi!" dedi, "Gidelim Ankara'ya, mâbadını orada tamamlarız!" Ve işte, heyeti aldık getirdik, Ankara'ya. Ve Atatürk o gün gizlice ilân etti: "Heyet bize iltihak etmiştir!" diye.. Benim hatırlattığım şeyi aynen yaptı.. Yani ben yaptırdım demiyorum; ama böyle geçmiştir olay..

- Utkan Kocatürk — Peki, sonra Ankara'da nasıl vakit geçirdiler, ne yaptılar? Ne gibi temaslar oldu?
- Celâl Bayar — Keçiören'de bir köşk hazırladılar; orada bunları misafir ettik. Aradan kırk, elli gün geçmedi, Heyet-i Vekile'de toplandık. Heyet-i Vekile âdet edinmişti o vakit; Büyük Millet Meclisi'nde sabahın dokuzundan akşam oluncaya kadar tartışırdık, müzakerede idik.

Herkes yetki görür kendisinde, herkes hiçbir şeyi gizlemeden ortaya atar; böyle Meclis görülmemiştir. O zaman Heyet-i Vekile olarak, Vali'nin konağında müzakere ederdik. Ve oraya Atatürk de iştirak ederdi. Gece yarısından sonra saat üçte toplantıdan ayrıldığı-mız zaman: "Bu akşam erken gidiyoruz eve!" derdim.. Ve ertesi gün de dokuzda Meclis'e gelirdik. Akşam üzerleri de Maliye Vekili bize çay ikram ederdi.. O akşam da kolayını bulmuş nasıl bulduysa, bir simit ikram etmişti. Çaya simit ilâve etmişlerdi, karnımızı doyurmak için.. Çayla simidi yerken: "Geliyorlar!" dendi. Ve heyet hepsi, olduğu gibi geldiler odaya.. Biz de simitleri falan kaldırdık.. Atatürk fena halde hiddetlendi. İstanbul mebuslarının tesiri.. "Bunları bırakalım, gitsinler!" diye, Atatürk'e tesir yapacak-lar.. Atatürk, İstanbul'a gitmelerini istemiyordu; ama İstanbul mebuslarının zorlamalarıyla dedi ki: "Bun-lar, İstanbul'a gitsinler; ama İstanbul'a gittikleri vakit de vazife almayacaklarına dair bana bir imzalı kâğıt versinler!" Bunun üzerine heyet mensupları "Hay hay!" dediler. Ondan sonra, imzalı kâğıt verdiler, gittiler.. Sonradan işitiyoruz; Vahdettin'e, Saray'a, gittikleri vakit de, İzzet Paşa Vahdettin'i görünce ağlayarak ayağına kapanmış: "Bize hakaret ettiler, kuvvet ver gideyim, bunları tenkil edeyim(!)" diye, ağlamış.. Ve bir süre sonra, yine nazırlık kabul ettiler, o sözlerini de tutmadılar.

Utkan Kocatürk — Atatürk'e biliyorsunuz, Başkumandanlık veriliyor Meclis'te. Ve Başkumandanlığı aldıktan sonra da Sakarya Meydan Muharebesi oluyor. Sakarya Meydan Muharebesi'ni de kazandıktan sonra Mareşal oluyor; Atatürk'e Gazi unvanı veriliyor; olay bu.. Siz de bu tarihî günlerin, bu tarihî olayların canlı şahidisiniz.. Bu hususta hatıralarınızı rica edebilir miyim?

Celâl Bayar — Ben size hiç kimsenin bilmediği, gizli celsede Atatürk'ün nasıl Başkumandan olduğunu anlatırım: Altıntaş muharebesi olmuştu; ordu ağır zayıat verdi. Yunanlılar Afyon, Kütahya ve Eskişehir'i işgal etti.

Atatürk'le Ziraat Mektebi'nde Heyet-i Vekile olarak gece karar verdik; Mareşal da vardı. Ankara'yı tahliye edeceğiz; Hükümet merkezini Kayseri'ye nakledeceğiz! Ama Meclis'ten karar almak lâzım geliyor.. Gece karar verdik; sabahın dokuzunda da Meclis'i topladık. Oraya gittiğimiz zaman Meclis şahlandı; sert tartışmalar oldu. Atatürk'e Meclis empoze etti Başkumandanlığı gizli celsede.. Haykırdılar: "Sen mühim bir kumandansın, büyük bir askersin ve bunu da Çanakkale Muharebesinde ispat ettin! Şimdi kendini hangi güne saklıyorsun? Sakarya'ya kadar geldi düşman, kendini hangi güne saklıyorsun?" Bir ara bana doğru eğildi: "Bunlar samimî midirler?" dedi. Dedim: "Samimîdirler Paşam! Ve ben de onların fikrindeyim!" Başkumandanlığa giden yol böyle gelişti; Atatürk millî iradenin ısrarı ile Başkumandan oldu.

Utkan Kocatürk — Peki, neden Atatürk Başkumandanlığı o güne kadar üzerine almadı? Meclis açıldı; Başkumandanlığı da üzerine alabilirdi. Muharebeler oluyor; Birinci İnönü Muharebesi, İkinci İnönü Muharebesi.. Meclis Başkanı olarak tabii hepsinin üstünde; ama Başkumandan sözü kullanılmıyor özellikle.. Yani dediğiniz gibi Meclis tarafından böyle olağanüstü bir istekle karşılamasa Atatürk, bu işi yine sivil rütbede Meclis Başkanı olarak mı idare edecekti? Yani, Atatürk'ün fikri ne idi? Şimdi karşıda da bir İstanbul Hükümeti var.. Yani, Padişaha bağlı bir Başkumandanlık anlayışı ile çağrışım yapmasın diye mi?

Celâl Bayar — Onlarla alâkası yok! İstanbul'la alâkası yok! Dahilî meselemizdi.. Evet, dahilî meselemizdi. Bazı muarızları yayıyorlardı: Atatürk bir diktatör olmak istiyor.. Atatürk'ten beklediğini bulamayanlar, bunun başında idi; başında idi 'bu fikrin.. Zaten Atatürk Meclis Reisi iken, kendisi'nin diktatör olduğunu iddia edenler vardı. Başkumandan olunca Atatürk, yalnız başına kendisi yapacak bu işleri; diktatör gibi.. Ve sonra öyle ki görüyorlardı: Bütün askerler onun askeri

idi. Çağırıyor, şöyle olacak , böyle olacak diye söylüyor; onlar da en isabetli emri ondan, Atatürk'ten alacağız diye itaat ediyorlar! Ve yine sivil iken, Müşir Kumandan gibi müdahale ederdi; ben bilirim! Başkumandan olunca da plânını yaptı ve muvaffakiyete götürecek bütün tedbirleri aldı. Tekâlif-i milliye emirlerini yayınladı.. "Ordunun malzeme ihtiyacı için, elde mevcut stoklardan yüzde kırkını alacağım" dedi. "Herkesin sürüsünden kırk koyununu alacağım" dedi. "Her hane birer takım çamaşır, birer çift çarık ve çorabı verecektir" dedi. "Herkes elinde bulunan tüfeğini, kılıcını ordu ambarına teslim edecektir" dedi.

- Utkan Kocatürk — "Zaferden sonra da vereceğim!" diyor!
- Celâl Bayar — Tabii.. "Alacağım!" dedi ve aldı. Biz bunu kullandık Lozan Sulh Konferansında.. Otelde birleşirdik diğer delegasyonlar memurlarıyla.. Millî Mücadele'den söz ederken, onlara: "Zaferi böyle kazandık biz; Başkumandanımız stokların yüzde kırkını aldı!" dedim. Dediler: "Türk milleti buna ses çıkarmadı mı?" Dedim: "Seve seve verdik!" Dediler: "Şimdi anlıyoruz, neden muvaffak olduğunuzu!" Aynen geçmiştir bu sahne.. Yine gizli bir celsede, bu ikinci gruba dahil olan asker generaller konuştu; Atatürk'e diyorlardı ki: "Kış geliyor; kış gelince bu ordu muharebe edemeyecek hale gelir. Bugünkü kuvvetimiz ne ise, onunla iş görmelisin! Hemen hücum et! Para yok ve bulmanın da imkânı yoktur!" Atatürk'ün bunlara cevabı: "Muharebeyi kazanacağız; ama benim tayin ettiğim zamanda muharebe edeceğiz! Para, ister olsun ister olmasın; ordu olacak ve ben denize atacağım bunları!" Onun üzerine gecikti Büyük Taarruz.. Napolyon'un da bir sözü vardır: "Para, para, para!" Atatürk "İster para olsun, ister olmasın; ordu olacak!" deyince ben şaşırılmıştım; Atatürk oyun yapıyor diye, Napolyon'un bu sözüne karşı.. Ama dediğini yaptı!
- Utkan Kocatürk — Şimdi Sayın Bayar, bir şey daha sorayım: 1923 yılında İzmir'de bir İktisat Kongresi toplanıyor; 17 Şubat

zannediyorum. Siz o zaman İktisat Vekili değilsiniz; birinci defa İktisat Vekilliği yapıp ayrılıyorsunuz.. Kongre topladığı vakit, Vekil başka birisi.. Bu İzmir İktisat Kongresi bugüne kadar yorumu yapılagelen bir kongre; liberal bir kongre miydi, devletçi bir kongre miydi? Çünkü Türk ekonomisinin, Yeni Türkiye'nin ekonomisinin ana hatlarını çizmek üzere Atatürk'ün topladığı bir Kongre.. Şimdi, bu İktisat Kongresi, yani İzmir'deki İktisat Kongresi hakkında sizin görüşünüz nedir? Mutlaka bunun hazırlıkları, sizin İktisat Vekilliğinizde başladı; öyle tahmin ediyorum. Nasıl değerlendiriyorsunuz bu Kongreyi?

Celâl Bayar — Beni o vakit, vazife ile Atatürk Avrupa'ya göndermişti. Bu sebeple o Kongre'de ben bulunamadım. O Kongre'nin yapılışı esnasında İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'di; Onun himmeti vardır. Geldiğim zaman da, Kongrede ne karar vermişler, ne konuşmuşlar hepsini okudum. Atatürk de konuşmuştur o Kongrede.. Ve şayan-ı dikkattir bütün mütehassısız diye toplanan adamların hepsinden iyi nutku o söylemiştir. Atatürk'ün onda maksadı, hem memleketin iktisadî vaziyetini çizmek, politikasını ortaya atmak, hem de Avrupa'ya karşı, cihana karşı: “Biz başka şey düşünmüyoruz artık; iktisadiyatımızla meşgul olarak sulh içinde yaşamak istiyoruz!” Bu tesiri yaratmak için de bu Kongreyi toplamıştır. O vakit, Lozan Sulh Konferansında rüptür olmuştu. O rüptür sırasında bu Kongreyi topluyor; maksadı budur. Hem iktisadî mesele, hem o; o tesiri vermek dünyaya!

Utkan Kocatürk — Sayın Bayar, bankacılık tarafınızı konuşmamızın başında anlattınız. Ben buna ilâve olarak bir soru sorayım. Bu İş Bankası'nı kurma fikri nasıl gelişti 1924'te? Gerçi siz bankacısınız, belki Atatürk'e telkin ettiniz.. Fakat Atatürk de bu işe eğilimli idi mutlaka.. Sonra siz, uzun müddet zannediyorum sekiz sene kadar, bu kuruluşun Genel Müdürlüğünü yaptınız. Nasıl kuruldu İş Bankası? Bu fikir nerden doğdu? Siz bunu yapmasaydınız, başkaları yapacak mıydı?

- Celâl Bayar — İş Bankası nasıl kurulmuştur, ben yazacağım bunu Atatürk faslında; ama yine de anlatayım burada.. O kolay o.. Ama daha İş Bankacılar da bilmiyorlar nasıl kurulduklarını!
- Utkan Kocatürk — Nasıl oldu, yani gelişme?
- Celâl Bayar — Ben İmar İskân Vekili idim. Ve en ağır bir işti o zamana göre. Müşkilât içerisinde çalışıyorum. Bana Atatürk'ün kayınpederi Muammer Bey geldi: "Atatürk, beni size gönderdi" dedi. "Atatürk'ün bir parası vardır" dedi, "İkiyüzelli bin lira." Atatürk zamanında, Millî Mücadele'ye yardım için Hintliler yardım etmişlerdir. Hintliler bunu Atatürk'ün şahsına vermişlerdir. Bunu, "Atatürk başkasının parasını burda kendi hesabına.." diye iftira edenler de mevcuttur; onu da bilirim. Atatürk bu parayı Maliye'ye vermiştir. Zafer kazanıldıktan sonra sarfolunmayan kısmı, bakiyesini, Maliye'den almıştır Atatürk o paranın; Osmanlı Bankası'na mevduat olarak yatırmıştır.. Osmanlı Bankası da.. Bankacılar egoist olurlar, on para mevduat faizi vermemişler.. O ikiyüzellibin lirayı -bir torba halinde- onları işletmişler adamakıllı. Anlaşıyor ki, onu esas olarak İş Bankası'nın sermayesine Atatürk kullanmak istemişti. Muammer Bey de tüccar adam; Atatürk'ü teşvik etmiştir, bunları işletelim, diye.. Ve ne şekilde işleteceklerinde de mutabık kalmamışlar, bir karara varmamışlar.. Bana geldi Muammer Bey. Ben, İmar Vekiliyim.. Atatürk'ün bu bankada parası olduğunu ben de biliyorum. Anlaşıyor ki Muammer Bey bunları işletelim, demiş.. Nasıl işleteceğiz? Atatürk kendisine şunu söylemiş: "Benim bu işlere aklım ermez!" —Halbuki cin gibi erer, daha iyi anlardı. Hani anlattın mı bir şeyi, en iyisini o seçmesini bilir!— "Git, Celâl'le görüş!" demiş Muammer Beye, "O, bakalım bize ne tavsiye edecek?" Geldi bana Muammer Bey ve: "Atatürk, size gönderdi beni!" dedi. Ben kendisine: "Siz ne düşünüyorsunuz?" dedim. Muammer Bey: "Ben ihracat ve ithalât şirketini Atatürk'e tavsiye ediyorum" dedi. Tüccar

adam, onu anlıyor.. Dedim: “İthalât ve ihracat şirketine çok ihtiyacımız vardır. İhracat ve İthalât şirketi lâzımdır; bizimkileri alıştırmak için de.. Ama, Atatürk’ün sırf para kazanmak için herhangi bir şirkette beraber bulunması veyahut şahsen direkt olarak da para kazanmasını ben doğru bulmam! Atatürk öyle bir şey yapmalıdır ki, bu para ile herkesin istifade edebileceği bir şekil, bir müessese kurmalıdır. O da, o umumî istifade içersinde hissesini almalıdır. Bu da banka ile olur!” Böyle dedim kendisine.. Çünkü, biz Türklere ait olmak üzere bir banka kurulmasının lâzım olduğuna dair inancım vardı. “Türkler banka kuramazlar, kursalar da işletemezler, istidatları yoktur(!)” bu kompleksi yıkmak istiyordum. Ve ancak Atatürk’e bir millî banka kurmak yarışır ve lâzımdır da hatta.. Muammer Beyle görüştüğüm birkaç gün sonra, ben Çankaya’ya gittim. Atatürk’ün odasına girdiğim vakit beni görünce: “Gel bakalım!” dedi, “Bir banka kursak nasıl olur?” Evet, o sordu bana.. Demektir ki teklif benden gelmiştir ve bana bırakmıştır. “Bu iş başarılırsa sen yapacaksın, ben başaracaksın; batacaksa sen batıracaksın..” Ve benden müessis istemiştir. Ve bunlar Banka’nın İdare Meclisi’ni teşkil edecekler.. Onbeş kişidir İdare Meclisi.. Ben otuz kişi yazdım, verdim kendisine. O vakit bir kısmını da tanımyordum; işte yalnız gazetelerde iktisadî makaleler yazıyorlar, isimleri geçiyor filân.. Onlardı kurucu olarak düşündüklerim.. Verdim kendisine listeyi; aldı okudu. Bana ne dedi, biliyor musun: “Bu ukalâlar nerden aklına geldi; başına toplamışın! Bu iş başarılılarsa sen başaracaksın, batacaksa sen batıracaksın. Hiç olmazsa sana müşkilât çıkarmayan insanları al!” Ve onun üzerine o seçti İdare Meclisi’ni. Benim yaptığım listede de vardı onlar.. Böyle olmuştur bu iş.. Yani, benden gelmiştir teklif Atatürk’e.. Ve görüyordum bizim halkın esas olarak bankalarla münasebetinin geri olduğunu. Ne bankacılar bizim Türk ticaretine girebiliyor; ne Türk ticareti de yabancı bankalara.. Ve

bizim en zengin tüccarımız yabancı direktörlerin muhitine giremez. Gördüm bunu gözümle.. Yabancı direktörler de onların muhitine giremez. Ekalliyetlerin, levantenlerin elindedir bütün bankalar; bizimkiler açıktadırlar.. Ve karar verdim bizim halkımız için, sırf Türk bankası, sırf Türklerden mürekkep bir banka kurulmalıdır. Bu hem yıkacaktır onların fikirlerini, "Türkler banka kuramazlar(!)" fikrini yıkacaktır; hem de doğrudan doğruya bizim halkımız kazanacaktır. Ahlâk lâzımdır banka işlerinde. Ve bizim ahlâkımızı görmüştüm o Doyçe Oryent Bankasında; Bizimkiler bankacılıkta ekalliyetlerden, Avrupalılardan daha ahlâklıydılar.. Hiç şüphesiz banka kurulabilir bunlarla diye inaniyordum da.. Nitekim işte onun üzerine kuruldu. Ve dikkat ettim; hiç almadım, ekalliyetlerden memur dahi almadım. Sonra her yük üzerimde kalıyordu. Haftada üç kere uyku uyursam, o haftayı bahtiyar olarak geçirdim, derdim. O kadar sıkıntıya düştüm. Yoksa kıymetli arkadaşlarım vardı Doyçe Oryent Bankasında; onlardan bir tanesini alır muhasebeyi verirdim, bir tanesine bankanın politikasını bırakırdım, ben de onlara nezaret etmek suretiyle rahat rahat çalışırdım; ama yapmadım bunu! Mesai arkadaşlarım kıymetli insanlardı. Bir Muammer Bey vardı, bir Fazıl Bey vardı, başkaları vardı..

Utkan Kocatürk — Staja gönderdiniz mi, Staj için Avrupa'ya memur gönderdiniz mi?

Celâl Bayar — Avrupa'nın en modern bankası İsviçre'de bulunur. "Societe de Bank Suisse" ile anlaştım. Her sene oraya dokuz tane stajyer gönderirdim. Ve bu iş, müsabaka ile olacağı için çok kişi çalışırdı ve hepsi de muvaffak olmuşlardır.

Utkan Kocatürk — Böylece kuruldu İş Bankası ve gelişti..

Celâl Bayar — Hiç ecnebî parmağı yoktur; hatta ekalliyetlerden bile almamışımıdır.

Utkan Kocatürk — Tamamen millî bir müessesel!

Celâl Bayar — Bililtizam yoktur. Ve sonradan Cavit Bey, -maliyeci, tek maliyecidir ve muktedir adamdır ve İttihat ve

Terakki erkânındandı- işittiği vakit ben bankayı üzerime aldım: “Bizim Celâl’e yazık oldu!” demiş.

Utkan Kocatürk — Neden?

Celâl Bayar — “Türkler yapamaz bu işi, altından kalkamaz!” demiş Cavit Bey.. E sen de Türksün, yapmışsın; elbette sana benzer adam var! Sonra bu personelin dikkati, gayreti, çalışkanlığı! Bana hanımları telefon ederlerdi: “Saat ona geldi, onbuçuğa geldi; bizimki hâlâ banka’da.. Çocuklar aç kaldılar, sofraya başında bekliyorlar; söyle bunlara gelsinler!” filan diye. Bunu yeni müdürlerden birisiyle geçen gün konuşuyorduk: “Şimdi hâlâ devam eder bu! Bu sıkı çalışma meselesi Bankada devam ediyor!” dedi.

Utkan Kocatürk — Şimdi, Atatürk son devrinde 1937’de, Başvekilliğe sizi getiriyor; Başbakan oluyorsunuz. Bir süre sonra, Atatürk’ün hastalığı da bu devreye rastlıyor.. Yabancı profesörler geliyor, meselâ Profesör Fisenje geliyor, Profesör Epinje geliyor; bunlar dışardan davet edilen doktorlar.. Şimdi Atatürk’ün hastalığı, hastalığının teşhis ve tedavisi hakkında bize bilgi lütfeder misiniz? Nasıl gelişti olaylar?

Celâl Bayar — Şöyle gelişti, Atatürk hasta! Ben kendi hesabıma söylüyorum; sirozun ne olduğunu bilmem ben.. Olayların bana taalluk eden kısmını söylüyorum. Ankara’da Balkan Devletlerinin toplantısı* oldu. Hükümet, Hariciye Köşkünde Balkan Antantı Konseyi azaları şerefine ziyafet ve resmîkabil** tertip etti. O esnada Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, yanına da Sıhhiye Müsteşarı Asım Bey’i almış, biz Yugoslavya Başvekili ile konuşurken geldi: “Bak!”, dedi, “Asım Bey ne söylüyor?” Şaşırdım. “Ne söylüyor Asım Bey?” dedim. Asım Bey dedi ki: “Ben Atatürk’ü istasyon’da gördüm ve eğer iyi görmüş isem, Atatürk’ü kaybediyoruz. Bunu ciddi olarak ele almak lâzım..” O gece uyumadım. Doğru Çankaya’ya gittim sabahle-

* 25 Şubat 1938 tarihinde Ankara’da başlayan “Balkan Antantı Konseyi” toplantısı.

** 27 Şubat 1938 gecesi Hariciye Köşkünde Balkan Antantı Konseyi üyeleri şerefine Hükümet tarafından düzenlenen ziyafet ve resmîkabil.

yin.. Dediler: “Yatıyor!” Dedim: “Haber verin geldiğimi!” Cevap geldi: “Ben giyinirim, haber gönderirim, gelirler!” Pijama ile Başvekalinin huzuruna çıkmıyor.. Bu kadar da meseleleri ciddiye alırdı resmî konuşmalarında. Girdim yanına ve dedim kendisine: “Hastahğinizi merak ediyorum. Sizi tedavi için Avrupa’dan mütehasıs getirmemize müsaadelerinizi istiyorum!” Dedi: “Çocuğum!” -O bu kelimeyi çok kullanırdı- “Benim hasta olduğumu Avrupa işitirse iyi akis vermez; senin işin zorlaşır!” O zaman da Hatay’ı müzakere ediyorduk. O durumda Atatürk, rahatsız olmasının ilânını doğru bulmadı. “Bunu yapma!” dedi. “Sen Neşet Ömer’le görüş; bizimkiler muayene etsinler!” Bunun üzerine Neşet Ömer Bey’in delâletiyle dört beş tane doktor, Çankaya’da Atatürk’ü muayene ettiler; tedavi şeklini tayin ettiler. Ve ben bizimkilerin her konsültasyonunda onları bırakmazdım; daima beraber giderdim. Aradan çok geçmedi; Hasan Rıza bir gün geldi bana, son Katib-i Umumî.. “Atatürk, hekimlerin tavsiyesine o kadar riayet etmiyor! Bunu nasıl önleriz?” dedi ve ilâve etti; “Ancak bunu sen önleyebilirsin!” Ben de bu tavsiyeye binaen gittim Atatürk’e.. Ricam üzerine pijamalarıyla, ropdöşambrına sarınmış, orda kabul etti bu defa.. Bir şezlong kurmuşlardı yatağının önüne.. Dedim: “Paşam, ben burada bizim hekimlerimize pek güvenemiyorum!” Tabii bu sözleri Atatürk’ü razı etmek için söylüyorum; yoksa Atatürk’ün hastalığına bizim hekimler en doğru teşhisi koymuşlar, tedaviyi de göstermişlerdir; hakikat budur. “Sizi tedavi ettireceğim; Avrupa’dan mütehasıs getireceğim! Bunun kabulünü rica ederim!” Baktı bu defa, masum bir çocuk edasıyla.. Yine: “Çocuk!” dedi bana, “Ne yapacaksan çabuk yap! Ben hastayım!” Tasvibini aldıktan sonra Tevfik Rüştü’ye dedim ki: “Hariciye Vekilisin, hem de doktorsun. Tetkik et, bana iki mütehasıs adı söyle. Hangi doktoru memur edebilirsin?” Fransız hekimi Fisenje’yi tavsiye etti; bir de Alman, Avusturyalı bir hekim.. Atatürk, bu

Fransız seçti. Onun üzerine Fisenje'yi getirttik. Fisenje geldi, Atatürk'ü muayene etti. Muayene sonunda Atatürk'e neşeli, şakacı haliyle: "Siz!" dedi, "Büyük askersiniz, büyük kumandansınız; ama bu işin kumandanı benim! Ben karar vereceğim; siz bana yardım edeceksiniz!" Atatürk'ün çok hoşuna gitti bu.. Çıktık huzurundan, Fisenje'ye şöyle söyledim: "Ben Türk milletine karşı, Atatürk'ün sıhhatinden dolayı sorumluyum. Bana doğrusunu söyleyin!" Fisenje: "Bu hastalık" dedi, "Beş altı ayda da alır götürür; yedi sene de yaşayabilir; mahiyeti budur. Ne vakte kadar sürecek, ne vakte kadar ölmeyecek, belli olmaz! Hastalığın mahiyeti böyle!" Ben yedi seneyi işitince sevindim içimden; teşekkür ettim. Yedi sene bir başarıdır Atatürk için.. Ama menhus hastalık hiç aman vermedi. Hastalığı da böyle oldu..

Utkan Kocatürk — Atatürk'ün büyüklüğü hakkında görüşünüz? Atatürk hakkında hükmünüz? Atatürk'ün muvaffakiyetinin sırrı nedir? İleri görüşlülüğü, görüşlerinin gerçekçiliği?

Celâl Bayar — Kolay değildir bunu hulasa edip ifade etmek.. Ama bunu, teferruatıyla, vakaları anlatmakla siz kaleme alacaksınız. Meselâ Atatürk'ün büyüklüğünden az birşey söyleyim: Türk milletinin, bizim gibi değil, bizden daha ileri olarak, büyük millet olduğuna inanmıştı. Pençe pençe, aksini iddia edenlerle kavga ederdi. "Siz bilmiyorsunuz efendiler, büyük millettir; buna inanan, kazanır!" diye. Samimidir de aynı zamanda.. Bazı münevverlerimiz millete baldırı çıplaktır diye ehemmiyet vermez. Ve onlarla kavga ederdi. İlk muvaffakiyeti budur: "Millete güvenen kazanır!" diye. Ve millet de gitti arkasından! Mütareke devresinde Karadenizde, Doğuda teşkilât oluyor, Adana'da teşkilât oluyor. Atatürk bunlardan birisine iltihak edebilirdi.. Yapmadı bunu; bilerek yapmadı. İstanbul'dan çıktı; Anadolu'ya geçti. Orda bir şemsiye açtı, "Buyurun!" dedi. Bütün Anadolu'daki teşkilâtı o şemsiyenin altında topladı, hepsini birleştirdi; onu yaptı. İstanbul'a gelseydi, o şemsiye

filan hepsi yırtılıp atılacaktı. Onu da alıp götürecekerdi; teşkilât dağılacaktı. Bütün bunlar onun ileri görüşlülüğünü gösterir. Fikirleri ani değildir; hepsi tetkike müstenit! Hani bu memleket nasıl kurtarılabilir; tetkik etmiştir. Dâhidir, büyük dâhidir; hesabını iyi yapıyor! Bir defa bu aşikârdır. Meselâ Saltanat'ın kaldırılması meselesi, Hilâfet meselesi.. Bizim anayasamızda biliyorsunuz, "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir." Nasıl yapacağız bunu? Atatürk: "Ben" dedi, "Yüzbaşı iken hanedanın çürüdüğüne inanmıştım!" Onun içindir ki ilk Teşkilât-ı Esasiye taslağına kendisi ilâve etmiştir: "Zamanı gelince Padişah ve Halife hakkında icap eden karar alınacaktır!" diye. Kendisine beş fikir söyleyiniz; iktisadî bir mesele, ticarî bir mesele.. Başımdan geçmiştir; götürür veririm evvelâ raporu. Okurdu dikkatle. Okurdu ve düşünürdü: "Bunu tutacaksın, bunu tatbik edeceksin!" derdi, bana.. Hakikatte hepsinden iyi, onun bana gösterdiği fikirdir. Mebus olarak Ankara'ya geldiğim ilk zamanlarda Atatürk'le bulunduğum müzakereler olurdu ve O'nun fikrine muarız çıktığım da olurdu. Ama bu beş altı ay devam edebildi. Ondan sonra değişti; baktım hep neticede o haklı çıktı. Realiteye bakarak inandım kendisine! Bir ara Kara Kemal ve arkadaşları Ankara'ya geldiler. Onlar da İstanbul'da kalamazlardı. Geldiler Ankara'ya ve bana müracaat ettiler meslektaş olaraktan.. Dediler: "Sen Mustafa Kemal'le görüşebiliyorsun. Biz uzakta kalıyoruz. Bizi Mustafa Kemal'e tanı, kendisine söyleyeceğimiz şeyler var!" Sormadım, "Ne söyleyeceksiniz?" diye.. "Pekâlâ!" dedim ve Mustafa Kemal'e rica ettim: "Bu zevat sizinle konuşmak istiyorlar!" Bu istek üzerine: "Gelsinler" dedi ve geldiler. Onlar, alışmışlar, Ahî Teşkilâtı'nı Mustafa Kemal'e tavsiye ediyorlar.. Ahîler, zamanında parlak bir şeydi; ama yirminci asırda yeri yoktu onların.. Onları sükûnetle dinledi. Sükûnetle dinledi ve veda ettiler, gittiler.. İstiyorlar ki Ahî Teşkilâtını, prensip olarak Mustafa Kemal alsın.. Onlar gittikten sonra Atatürk bana dedi ki:

“Korkarım, sen de bu fikirde olmayasın!” Ondan sonra ne Mustafa Kemal onları aradı, ne de onlar Mustafa Kemal’i aradılar. Sonra şunu söyleyeyim size, Atatürk hiç kimseyi taklit etmemiştir! Ankara’da Meclis açıldıktan sonra Teşkilât-ı Esasiye’yi hazırlamış; tanıdığı milletvekillerinin düşüncelerini öğrenmek istiyor. Âdetiydi, itimat ettiği kimseleri çağırır, konuşurdu. Konuyu bana da açtı. Ve orada bunu, hazırladığı Teşkilât-ı Esasiye’yi anlattığı vakitte.. Ben de Fransız ihtilâlini takip etmiştim, okumuştum o vakit.. Konuşmamda kendisine: “Paşam!” dedim, “Napolyon’un da anayasası vardır. Onu gözden geçirdiniz mi?” Onu triumvira’ya dahil bir papaz yapmıştır. Onu Napolyon benimsemişti. “Napolyon’un anayasasını gördünüz mü?” diyince kızdı Atatürk! Elini vurdu masaya: “Bırak o adamı!” dedi, “O adam milletin büyük inkılâbına ihanet etmiştir!” Napolyon, biliyorsunuz diktatör.. Üç ay oluyor, buraya Amerikan Reiscumhuru’nun müşavirlerinden birisi geldi; beni de ziyaret etti. Bana sordu: “Atatürk kimi taklit etmiştir?” dedi, “Bütün dünyada büyük adam olarak!” Ona cevap olmak üzere bunu anlattım kendisine. Dedim: “Herşey kendisindedir; sadece kendisinin eseridir! Atatürk hiç kimseyi taklit etmemiştir!” Ben, bizim Sefire, Atina Sefirine, -Ruşen Eşref Bey, tanırırsınız tabii- “Bana, Yunanlıların bizim hakkımızda neşriyatına dair bir iki kitap gönder” dedim; gönderdi. Biz kendi tezimizi Atatürk hakkında yürütüyoruz. İstiyorum ki, Yunanlıların tezi ne idi, gerçek olarak bileyim: Antitez!

Utkan Kocatürk — İstiklâl Harbi’nde?

Celâl Bayar — Evet! Geldi kitaplar.. İşte fihristinden de, içindeki bahislerden çizdim bazılarını; bizim mebuslara verdim. “Bunları bana tercüme edin.” dedim. Tercüme ettiler, verdiler. Onlar nerededir, bilmiyorum şimdi arşivimde? Bir Yunan Binbaşısı, Yunan Genelkurmay Başkanlığı namına bir kitap yazmış; küçük bir kitap.. Kitabın son fıkrasını, o Yunan zabiti

şöyle bitiriyor, bana verdikleri tercümeğe göre: “Biz, Türkiye’de her defasında yenilmedik, mağlup olmadık; muzaffer olduğumuz da var, kaybettüğümüz de var. Fakat şu muhakkaktır ki Mustafa Kemal bizde başkumandan olsaydı, biz muzafferdik!” “Bizim aldandığımız bir nokta daha vardır” diyor bu Yunan zabiti ve tercümede aynen şunu söylüyor: “Bizim Türklere hücum etmekte hatalı olduğumuz nokta, zannediyorduk ki Bizans gücünü mahveden Türklerde bu kuvvet kaybolmuştur; halbuki o kemaliyle yaşıyor! Ben bunu da alıyorum. Bu ikisini birleştirdiğimiz zaman Kuva-yi Milliye muzafferiyeti meydana çıkıyor.”

Utkan Kocatürk — Sayın Bayar, şimdi siz hatıralarınızı yazmaya başladınız ve “Ben de Yazdım” ismiyle sekiz cildi yayımlanmış durumda.. Ama tahmin ediyorum yedi, sekiz senedir gerisi çıkmadı!

Celâl Bayar — Ama boş durmadım..

Utkan Kocatürk — Anlıyorum, ben şimdi bu hususta açıklama rica edeceğim. Çünkü sizin asıl yazmak istediğiniz konu, Millî Mücadele idi. Tam Millî Mücadele’ye, Erzurum Kongresi’ne kadar getirdiniz.. Mütareke’den hatta, daha da önceki olaylardan aldınız, Erzurum Kongresi’ne kadar geldi, ondan sonra asıl bir takım olayların içinde bulundunuz; ancak bu bölümler daha yayımlanmadı. Yedi sekiz senelik bir fasıla! Yazıyor musunuz? Yazmaya niyetiniz var mı? Yoksa bıraktınız mı? Bu hususlarda bilgi rica edeyim..

Celâl Bayar — Şöyle oldu bu iş.. Ben sekiz cilt yayımladım; dokuz da hazır. Ve vesika toplamakta da devam ediyorum. “Ben de Yazdım” da geçen bir bölüm sebebiyle hakaret davası açtılar benim hakkımda.. Avukatım ve diğerleri: “Yayıma devam etme, bu dava sonuçlansın, ondan sonra yaz!” dediler. Avukatlarımla tavsiyesiyle şimdilik bıraktım.

Utkan Kocatürk — Hazırlığınız var mı? Kalan ciltleri çıkarma fikrinde misiniz?

Celâl Bayar — Evet! “Ben de Yazdım”ı bırakmış değilim; bırakmam onu.. Esas itibariyle kitapçımınla mutabıkım. Ben,

ondört ciltte bitireceğim onu, diyorum. Kitapçım da ihtimal iktisadi düşünce ile, onikiye indir, dedi. Ama maalesef ben de şikâyetçiyim; muntazam çalışamıyorum, zaman kaybediyorum.

- Utkan Kocatürk — Oniki ciltte bitirmeyi düşünüyorsunuz, şu anda?
- Celâl Bayar — Evet! Şimdi bu arada boş durmadım; ama muntazam da çalışmadım maalesef.. “Köşemden Gördüklerim” diye bir eser hazırlıyorum. Yüzde sekseni bitti. Üç cilt olacak.. Şimdi şöyle bir tasnif yaptım: Atatürk’e ait olan kısımları “Ben de Yazdım”’a ayırdım.
- Utkan Kocatürk — Şimdi sizin yazdığınız bu “Ben de Yazdım” kitabı, diğer hatıra kitaplarından değişik.. Şahsî hatıratı aşarak bir devrin, topladığımız belgelere dayanarak, tarihini yazmak.. Yani, hatırat eserinin de dışında belgeli tarih yazmak gibi bir arzu seziliyor kitabınızda.
- Celâl Bayar — Evet, öyle..
- Utkan Kocatürk — Bu büyük bir iş aslında! Bir insan oturur hatıralarını yazar; kolay! Ama öbürü araştırmaya dayanan, bir tertibe dayanan bir şey.. Şimdi sizin bu “Ben de Yazdım” kitabınızda tek başınıza belgeleri sıraya dizmeniz, bağlantıları kurmanız, kitabın tüm redaksiyonunu yapmanız çok güç.. Çalışma şekliniz nedir? Bütün kitabı yazıp redaksiyonunu da kendiniz mi yaptınız; yoksa size yardım eden bir ekip mi var?
- Celâl Bayar — Yok! Yoktur! Yalnız iki üç bahis için ben direktif vermişimdir, konuşup, yaz demişimdir; yazmıştır onlar. Üzerinde tashihlerini yapmak suretiyle “Ben de Yazdım”’a aldığım bir iki bahis vardır, o kadar.. Üst tarafının hepsi benimdir. Ve bütün redaksiyonu, herşeyi bana aittir. Bir daktiloya yeni harflerle yazıyorum. O, bir de benim işime yarıyor; ikinci defa da kontrol etmiş oluyorum. Şimdi de Atatürk’e ait olanları ayırıyorum. Atatürk’ü Anıtkabir’e koyacağız, son cilt benim nutkuyla bitecek.. Yani arşivim, benim evimde; vesikaları ben topluyorum, düzenliyorum. Ciddî yardımcım da yok! Kendim ne yapabilirsem o.. Yardım dışardan temin edemedim..

Ve sonra da hastalık oluyor; çalışmıyorum, vakit kaybediyorum. Bir defa başlayabilirsem çabuk gidecek; çünkü orada tarih sırasını takip ederek ne yazılacağı malûm oluyor.. Ona sürat temin edeceğim. Bu "Ben de Yazdım"da olayları seçiyorum; ancak birbiriyle münasebeti olanları yan yana getirmek; bu zor oluyor!

Utkan Kocatürk — Evet Sayın Bayar, verdiğiniz bilgiler ve açıklamalarınız için tekrar teşekkür ediyorum.